

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONINI O‘QITISHGA DOIR MULOHAZALAR

Toshpulatova Marjona Jamoliddinovna

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda Alisher Navoiy merosining maktabda qay darajada o‘qitilayotganligi juda muhim sanaladi. Uning asarlari yosh avlod uchun ta’limiy tarbiyaviy ahamiyatga ega. Shoirning merosini umumta’lim bosqichlarida o‘qitish biroz muammoli masala. Bizga ma’lumki mumtoz matnning o‘ziga xos xususiyatlari uni mustaqil o‘qib tushunishga to‘sqinlik qiladi. Bundan tashqari, xususan, Navoiy asarlarida payg‘ambarlar, tarixiy shaxslar, geografik joy nomlari, qadimiy afsona va rivoyatlar bilan bog‘liq voqealarga urg‘u beriladi. Shunday ekan shoirning asarlarini sharhsiz tushunish qiyin. Biz maqolada mutafakkirning “Farhod va Shirin” dostonini maktabda sharhlab o‘qitish yuzasidan o‘z fikr-mulohazalarimizni bildirib o‘tganmiz. Asar tahlili o‘quv soatlarida, dostonni sharhlab tushuntirish uchun “Angla”, “Idrok xaritasi”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Suhbat”, “Xarita” metodlaridan qanday foydalanish yo‘l-yo‘riqlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *mumtoz, sharh, doston, lero-epik, aruz, ramziy, majoziy, metod, “Mosini top”.*

ANNOTATION

Today, the degree to which Alisher Navoi’s heritage is taught in schools considered very important. His works are aducational and educational for the young generation. Teaching the poet’s legacy at the general education level is somewhat problematic. As we know, the characteristic features of the classic text it prevents independent reading and understading. In addition, especially in Navoi’s works, events related to prophets, historical figures, names of geographical places, ancient legends or narratives are emphasized. Therefore, it is difficult to understand the works of the poet without comment. In the article, we commentend on the thinker’s epic “Farhod va Shirin” and expressed our opinions on teaching it at school. In the study hours of the analysis of the work, instructions on how to use the methods of “Angla”, “Perception map”, “Working in small groups”, “Interview”, and “Map” were shown to interpret and explain the epic.

Keywords: *select, commentary, poem, lero epic, aruz, symbol, allegorical, method, “Tind according”.*

Kirish

Badiiy adabiyot o'quvchini hayot bilan tanishtirar ekan, hayotni sevishga o'rgatadi. Asar qaysi tur va janrga mansub bo'lmasin shaxsda odamiylik sifatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan bo'ladi. Alisher Navoiy asarlarida umuminsoniy g'oyalar yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etilgan. Bugungi kun shoir adabiy merosini yangicha o'qitishni talab qilmoqda. Matnning yonida lug'at ya'ni, izohtalab so'zlarning yetarlicha aks etishi, nasriy bayoni yonida ilmiy sharh ham bo'lishi kerak deb o'ylaymiz. Barchamizga ma'lumki, shoir ijodini targ'ib qilishda bir qator muammolarga duch kelinadi. Chunki ayrim umumturkiy so'zlarning asar yozilish davri bilan bugungi shakli mutanosib emas. Bir so'zning bir necha ma'nolari mavjud. Ta'lim bosqichlarida DTS talablari asosida shoirning lirik merosi hamda "Xamsa" asari o'qitilib kelinadi. Shunga qaramay, o'quvchilar Navoiy asarlari mag'zini chaqa olmaydi. G'azallarini yod oladi, lekin matn zamiridagi ma'noni anglamaydi. Negaki, ularda ilmiy-irfoniy, falsafiy qarashlar borki, sharhga ehtiyoj seziladi. Ulug' shoir asarlaridagi ma'no va mohiyat, ramziylik va nozik qochirimlar, bir-birini takrorlamaydigan badiiyat unsurlari, eng asosiysi ularda ilgari surilgan g'oyalar mag'zini chaqish badiiy matnda qo'llanilgan har bir so'z va iboralar, ramz-u tashbehlarni bilish zarur¹.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Shoir ijodini o'rganish maqsadida dastlab lug'atlar tuzilgan. Husayn Boyqaro Navoiy asarlari uchun "Badoe ul-lug'at" lug'atini tuzdirgan. Shundan so'ng XX asrga qadar "Abushqa", "Xamsa bo halli lug'at", "Sangloh", "Lug'ati atrokiya", "Lug'ati turkiy", "Lug'ati chig'atoy "Xamsa"yi Navoiy", "Nisobi Navoiy", "Lug'ati amr Navoiy", "Dar bayoni lug'ati Navoiy", "Halli lug'ati chig'atoyi" kabi qo'lyozma lug'atlar tuzilgan. Ushbu lug'atlar shoir asarlarini nasriylashtirish imkonini yaratdi. Asarlarni nasriylashtirishdan maqsad xalq ommasiga tushunarli bo'lishi uchun edi. Mir Mahdum ibn Shohyunus "Xamsa" dostonlarini nasriylashtirish sababini "Nasri Xamsayi Benazir" asarining muqaddimasida quyidagicha izohlaydi. *Ammo ahli donish va risolar qissayi ma'jub va hikoyati marg'ublardin bahramondurlar. Ammo ushbu zamonning aksar adamlari faqat savodxon bo'lub, nazmning faxmidin ojiz va bebahradurlar. Shu jihatdan avomunnos ham bahra olurmukin deb qasirona nasr tariqida baqadri toqat bayon qildim.*² Ya'ni shoir ijodini tushunish o'z zamonasida ham XX asrning boshlarida ham biroz mushkul bo'lgan. Bu muammo bugungi kungacha ham davom etib kelyapti. Bir qancha lug'atlarning yuzaga kelishi ham shu masala bilan bog'liq aslida.

¹M.Rajabova, Z.Amanova. O'quv qo'llanma. Navoiyshunoslik. Buxoro davlat universiteti. –B.4.

² Q. Ergashev. "Nasri xamsayi Benazir". "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi.2009-yil.51-son.

O'tgan asrning 60-yillariga kelib, shoirning asarlarini tushunish uchun sharhlar yuzaga keldi. Aziz Qayumov "Xamsa" dostonlarining g'oyaviy va badiiy yo'nalishini ochib berishda sharh usulidan unumli foydalandi. Alibek Rustamov "Bimilloh"ning ma'nolar risolasini yozdi. Najmiddin Komilov "Ma'nolar mahzaniga safar" kitobida shoir g'azallariga sharhlar bitdi. Shu qatorda Abduqodir Hayitmetov, Boqijon To'xliyev, Nusratullo Jumaxo'ja, Sultonmurod Olim, Dilorom Salohiy kabi adabiyotshunos olimlarimiz mutafakkir ga'azallarini sharhlab, beqiyos ijod namunalari yana-da sayqal berishdi.

"Sharhlash" arabcha so'zdan olingan bo'lib, *izohlash, tushuntirish, bayon etish* kabi ma'nolarni anglatadi. Ovro'pa ilmiy atamashunosligida sharh tushunchasi hamma vaqt ham bir xil ma'noni ifoda etmagan. Masalan, rus adabiyotshunosligida komentariy atamasi to'g'ri kelib, u bayon etish, tushuntirib berish, mag'zini chaqib berish ma'nolaridan tashqari, keng ma'noda, ya'ni ilmiy tadqiqot xarakteridagi ishlarga nisbatan ham qo'llanadi¹. Zaminimizga islom dini, madaniyatining kirib kelishi adabiyotga, san'atga sezilarli ta'sirini o'tkazdi. Olim-u fuzalolar asarlarida diniy, tasavvufiy qarashlar o'z aksini topdi. Natijada sharh ilmiga ehtiyoj sezildi. Sharhlab o'qitish usulining paydo bo'lishi madrasalar ta'limi bilan bog'liq. Madrasa oliy o'quv dargohi VII-VIII asrlarda islom dini ulamolari musulmon ilohiyoti masalalarini sharhlab berib turadigan markaz sifatida arab davlatlarida paydo bo'lgan. Markaziy Osiyodagi madrasalarda arab, fors tilida yozilgan kitoblar o'qitilgan. Ular talabalarga muddaris tomonidan turkiy tilda sharhlab berilgan².

Sharhlashning quyidagi turlari mavjud:

1. Lingvistik sharh (Tushunilishi qiyin so'zlar, ma'nosi notanish va noaniq so'zlar izohi). Sharhning bu turini quyidagi so'zlar qamrab oladi: arxaik so'zlar, tarixiy so'zlar, dealektizm, arab-fors so'zlar izohi.

2. Tarixiy-milliy sharh. Bunda qadimiy, milliy urf-odatlar, an'analar udumlar bilan bog'liq bo'lgan an'analar izohlanadi.

3. Tarixiy adabiy sharh. Adabiy asarlardagi tarixiy davr bilan bog'liq an'analar izohlanadi.

Mahkamoy Tursunovanning qayd etishicha, asarlarni sharhlashda yana quyidagi turkum so'zlar izohi bo'lishi mumkin:

- Jo'g'rofik joy nomlari.
- Mumtoz asardagi tarixiy shaxslar.
- Xalq maqollari iboralar va tasviriy vositalar.
- Qahramonlarning ismi, tashqi qiyofasi.

¹ Tursunova M. Madrasalar ta'limida adabiyot o'qitish usullari. –T.: Mumtoz so'z, 2017. –B.31.

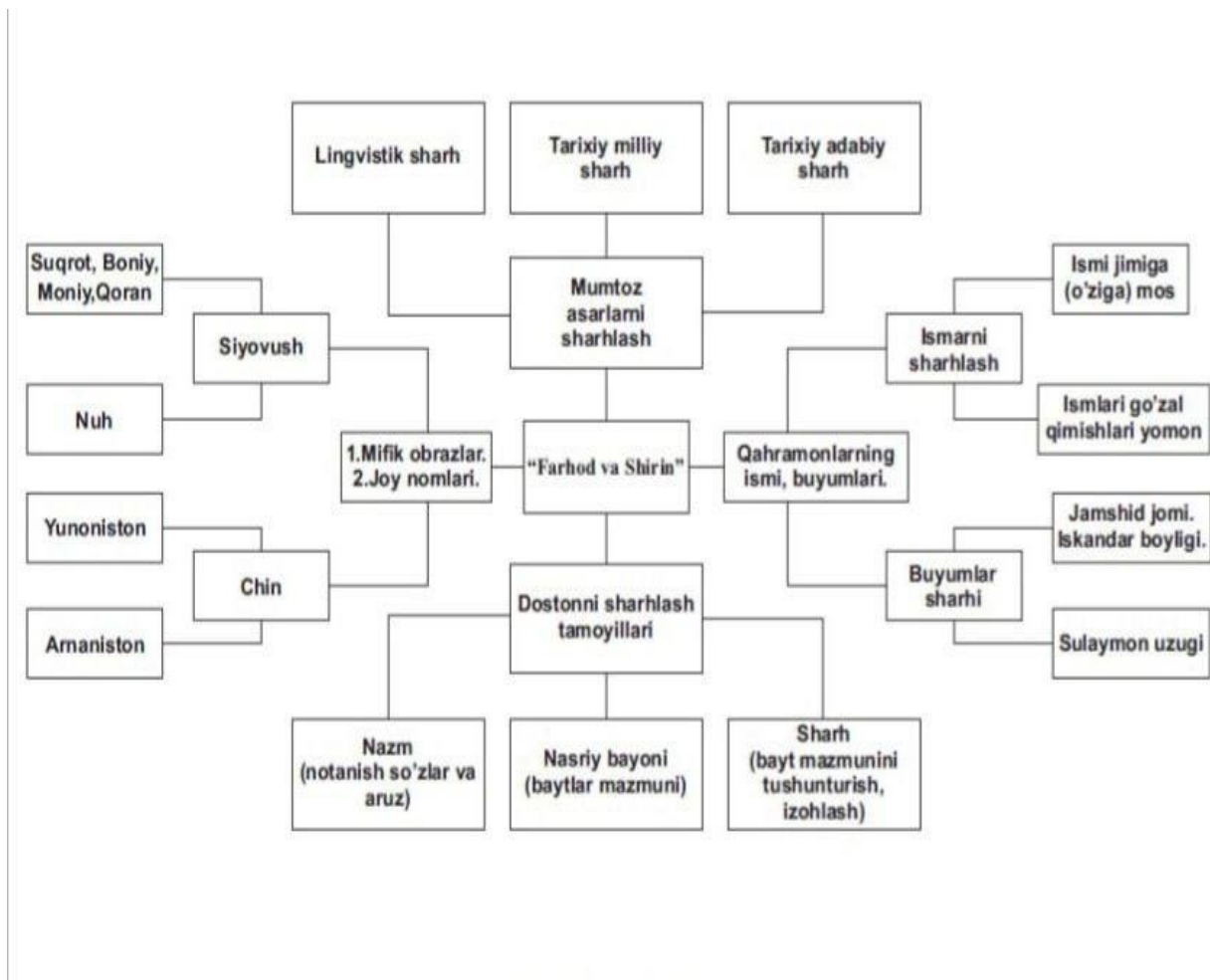
² uz.m.wikipedia.org.

- Son bilan ifodalangan soʻz va iboralar¹.

Taniqli metodist olim Safo Matjon oʻzining “Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar” metodik qoʻllanmasida sharhli oʻqish haqida quyidagi mulohazalarni keltirib oʻtadi. Asrlar mobaynida sharhli oʻqishning madrasa va eski maktab taʼlimida mutolaaning asosiy turi sifatida qoʻllanilib kelingani bejiz emas. Sharhli oʻqish lugʻat bilan ishlashni anglatmaydi, balki asardagi obrazli ifodalar, iboralar maqol va matallar mazmunini sharhlash tarixiy afsonaviy, xayoliy fantastik timsollar haqida maʼlumotlar berish izohlash kabi murakkab masalalarni qamrab oladi². Alisher Navoiy “Xamsa” asari syujetida qadimiy afsonalar, afsonaviy qahramonlar, paygʻambarlar, xalq maqollariga ishoralar borki sharhni talab etadi.

“Farhod va Shirin” dostonini sharhlab oʻqitishda maktab oʻqituvchisi quyida keltirilgan jadvaldan foydalanishi mumkin.

“Idrok xaritasi” metodi

¹ T. Mahkamova .Madrasalar taʼlimida adabiyot oʻqitish usullari . –T.: Mumtoz soʻz,2017. –B.34.

² Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. –T.: Oʻqituvchi, 1996. –B.124.

O‘qituvchi dostonni sharhlashda “Idrok xaritasi” metodidan foydalanar ekan, quyida keltirilgan mezonlarga tayanishi o‘rinli:

-dostonda keltirilgan joy nomlari haqida tushuncha berish, bugungi va tarixdagi o‘rnini xaritadan ko‘rsatish;

-payg‘ambarlar nomi keltirilgan o‘rinlarni sharhlashda diniy kitoblarda keltirilgan ma‘lumotlarga tayanish;

-tarixiy shaxslar, sulolalar vakillari haqida ma‘lumot berilishi mumkin o‘rinlarda, afsona va rivoyatlarni keltirib o‘tish;

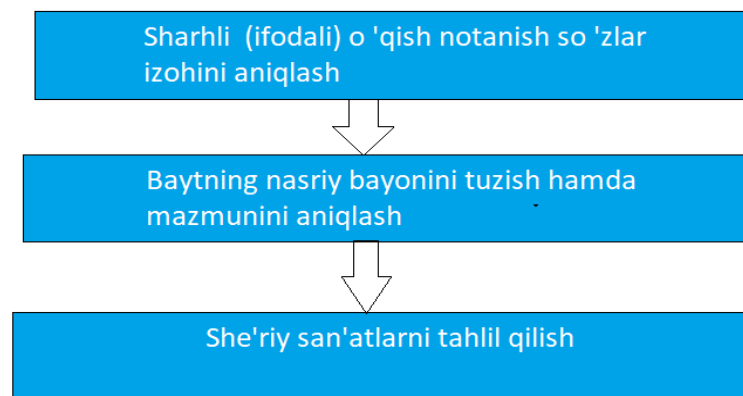
-ramziy timsollarni sharhlash uchun muallifning g‘oyasi, asarning tub mohiyati aks etgan o‘rinlarga e‘tibor qaratish tavsiya etiladi.

Natija

Doston liro-epik turga mansub. Unda ma‘lum voqea hodisalar tasvirlanadi. Shuning uchun ma‘lum bir voqea-hodisani qamrab olgan baytlarni sharhlashda “Angla” usuli bilan yondashamiz.

“Angla” metodini qo‘llashdagi asosiy qoidalar:

1. Matnga ilk yondashuv.
2. Mazmuni idrok etish.
3. Shaklni idrok etish.

Asarni sharhlab o‘qitishdan oldin o‘quvchilarning asar mazmunini anglashga qaratilgan emotsional tayyorgarligi talab etiladi.

Asarni sharhlashdan oldin...

Taqdimotni ko‘ring.

1. Taqdimot sizda qanday taassurot qoldirdi?
2. Tinglagan baytlaringiz mazmunini tushundingizmi?

I. Matnga ilk yondashuv.

Asarni sharhlaymiz.

*Shabistonida tug‘di bir yangi oy,
 Yangi oy yo‘qki mehri olamaroy.
 Ochildi bog‘ida bir otashin vard,
 Demaykim vard, balkim shulai dard.
 Falak deb dard elining shohi oni,
 Malak deb dard o‘ti ogohi oni.
 Tushub ishq ahli ichra har taraf jo‘sh
 Chu tug‘di o‘tda sayr aylar Siyovush.*

“Mosini top” topshirig‘i

“A” bandida berilgan lug‘atlarni “B” banddagi izohlardan mosini topib, jadvalni to‘ldiring.

A

B

<i>Siyovush</i>	
<i>Atirgul</i>	
<i>Kechki yotoqxona; ichki haram doirasi; qop-qorong‘u kecha; qorong‘ulik</i>	
<i>Istioraviy yo‘l bilan Farhodni bildiradi, uning tug‘ilishi qorong‘u kechada yangi oyning paydo bo‘lishiga qiyoslangan</i>	
<i>Tug‘ildi</i>	
<i>Olamni bezovchi, dunyo bezagi</i>	
<i>Farishta</i>	

II. Mazmuni idrok etish.

Baytning mazmuni: Uning oromgohida (tungi) yangi oy tug‘ildi, u oy emas, olamni yorituvchi quyosh edi. Farhod tug‘ilgunga qadar xoqonning hayoti bamisoli qorong‘u tunde edi, oy (Farhod) tug‘ildi-yu uning hayotini quyoshdek yoritdi. Shabiston so‘zi orqali xoqonning hayotiga ishora qilingan. Matn mazmunidan kelib chiqib, olamaroy so‘zini olamni yorituvchi quyosh ma’nosida olamiz. Quyosh olamni o‘z nuri bilan yoritadi (bezaydi). Xaqonning hayotida go‘yo ma’no yo‘qdek edi. Uning farzandli bo‘lishi hayotiga mazmun kiritdi. Chunki farzand inson umrining gultoji, naslining davomchisidir.

Baytda “shabiston” so‘zi orqali *iyhom* (bir so‘zni ikki ma’noda qo‘llash) va “shabistonida”, “yangi oy” so‘zlari vositasida esa *istiora* (bir so‘zni bir o‘rinda ikki ma’noda qo‘llash) kabi san’atlar ila go‘zal badiiy ifoda yuzaga kelgan.

Keyingi baytlarda Farhodning ishq dardi bilan tug‘ilganiga ishora qilingan. U tug‘ilishi bilan ishq ahlining ichida sarosima boshlandi. Go‘yo tug‘iliboq Siyovushning o‘t ichra sayr qilib yurganidek edi. Siyovush tarixiy shaxs, shuning bilan birga, mifik qahramon. Otasi – Kaykovus, onasi –turonlik zodagon ayollardan biri. Go‘dakligida onasidan yetim qolgan Siyovushni Rustam tarbiya qiladi. Siyovushga o‘gay onasi Sudoba oshiq bo‘lib qoladi. Siyovush uni rad etganida Sudoba tuhmat qiladi. Otashparastlik (o‘tga olovga tapinuvchi) odatiga ko‘ra, Siyovushning otasi uning pokligini isbotlash uchun ot bilan gulxandan o‘tkazadi. Alanga shu ondayoq gulshanga aylanadi. Siyovush Turonga, uning podshohi Afrosiyob tomonga o‘tadi¹. Baytda Farhod poklik bobida olovdan eson-omon o‘tgan Siyovushga qiyoslangan. Siyovush xalq orasida katta shuhratga ega bo‘lgan. U haqida ko‘p afsona, rivoyat qo‘shiqlar to‘qilgan. Afsonalarda unga xos bo‘lgan mardlik, jasorat, ulug‘vorlik kuylangan. Vafo va sadoqat poklikni kuylash Sharq adabiyotida qadim-qadim zamonlardan davom etib kelayotgan muqaddas mavzulardan biridir. Sharqning buyuk shoirlari bu muqaddas g‘oyalarni turli janrlarda g‘oyat ehtiros va so‘nmas ixlos bilan tasvirlaganlar. Bu mastahkam axloqiy kodeks xalqlarimiz turmushiga, ongiga singib katta ijtimoiy ma’no kasb etib keladi². Navoiy inson va uning axloqiy fazilatlarini ulug‘lashda qadimgi afsonalar syujetidan keng foydalangan. Yuqoridagi baytda shoir talmeh san’ati orqali o‘tmishga nazar tashlab fikr ta’sirchanligiga erishgan.

III. Shaklni idrok etish

Sha-bis-to-ni /-da tug‘-di bir/ya-ngi oy

¹ Alisher Navoiy. Qomusiy lug‘at 1-jild. –T.: Sharq,2016. –B.507.

² Najmiddin Komilov. Ma’nolar mahzani. – T.: Tamaddun, 2012. – B. 4.

Ya-angi oy yo‘q/-ki, meh-ri o/-la-mo-roy

Vazni: hazaji musaddasi mahzuf.

Mafoiylun mafoiylun fauvlun

V - - -/V - - -/V - -

V - - -/V - - -/V - -

Qofiyadosh so‘zlar: oy, olamoroy. Muqayyad qofiya.

Raviy: “y” tovushi. Radif ishtirok etmagan.

She’riy san’atlar: istiora...

O‘qituvchi vaznning qanday o‘qilishini tushuntiradi va ovoz chiqarib o‘qiydi. O‘quvchilar vaznga solib o‘qishni mashq qilishadi. Asar so‘zlaridagi har bir bo‘g‘inga urg‘u berish, baland ovozda zo‘r berib, ba‘zan qichqirib o‘qish mumkin emas. Aruzda so‘zlardagi tovush va bo‘g‘inlar ba‘zan alohida, ba‘zan esa bir-biri bilan qo‘shilib talaffuz qilinadi¹. “Ravon nutq inson ko‘rki” shiori ostida nazm daqiqasi tashkil qilinib, o‘rganilgan bilimlar mustahkamlanadi. Mumtoz matnlarni ifodali o‘qish uchun aslida ularning vaznini bilish talab etiladi. O‘quvchilar diqqatini asarda aks etgan g‘oyalar oqimigagina qaratib qolmay, ana shu voqealar asnosida qo‘llanilgan badiiy san’atlar hamda ijodkorning mahoratini namoyon qiluvchi jihatlarga yo‘naltirilsa, ularning ko‘ngil ko‘zi ochiladi. Shunda bolalar so‘zning sehrini his etadi, uning badiiy ichki imkoniyatini, yashirin qirralarini topib oladigan bo‘lib qoladilar². Dostonda qo‘llanilgan badiiy tasviriy vositalarni, dostonning vaznini sharhlash adabiyot darslarida o‘quvchiga estetik zavq bag‘ishlaydi. San’atni tushunishga o‘rgatadi. Yozuvchining mahorati va asarning qadr-qimmati asarda so‘zning san’at darajasida qanday qo‘llanilgani bilan o‘lchanishini o‘quvchi tushunishi kerak. Matn ostidagi tagma‘noni tushunishda asarda qo‘llanilgan badiiy tasviriy vositalarning o‘rni muhim.

Muhokama

Asar qahramonlari ismiga sharh berish orqali ularning fe‘l-atvoriga, ismlarning munosib tarzda tanlangani, ichki dunyosi maqsadi va qarashlarini ochib berishda qo‘l keladi. Demak, shoir qahramonlarni nomlashda, ismlar orqali xarakter-xususiyatlarini ochib berishni ko‘zlagan. Qahramonlar nomi ma‘lum bir ramziy ma‘nolarni anglatadi. Shoir asarlari mohiyatini to‘laroq anglab yetish uchun shaxs nomlari obrazlar tizimini taniy olish, timsollar haqida yetarlicha ma‘lumotga ega bo‘lish talab etiladi. Navoiy Farhod ismini asarning o‘zida sharhlagan.

Jamoliddin ko‘ringach farri shohi

Bu fardin yorudi mah to ba mohi.

¹ Najmiddin Komilov. Ma‘nolat mahzani. – T.: Tamaddun, 2012. - B.3.

² Q. Yo‘ldoshev. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: O‘qituvchi, 1996. –B. 63.

*Qo'yib yuz himmat-u iqbol-u davlat,
Hamul far soyasidin topdi ziynat.
Anga farzona Farhod ism qo'ydi
Hurufi max'azin besh qism qo'ydi,
Firoq-u, rashk-u hajr-u oh ila dard
Biror harf ibtidodin aylabon fard.
Borin ustodi ishq atgach murakkab,
Tarakkubdin bu ism o'ldi murattab.*

Farri shohi - shohlik nuri;

Mah to ba mohi - oydan baliqqacha bu yerda "osmondan yergacha" degan ma'noda qo'llangan;

Farzona - oqil, dono;

Hurufi – harflar;

Ma'xazin - biror narsaning olingan joyi, manba;

Murattab – tartib berilgan, tartiblangan, tuzilgan;

Fard - yakka, yolg'iz, ajralgan, befoyda.

Mazmuni: "Jamolidin" shohlik yog'dusi ko'zga tashlanib turgani sababli shu nurdan yer-u ko'k yorishib turardi. Baytda keltirilgan "mah to ba mohi" –oydan baliqqacha quyidagicha sharhlanadi. Afsonaga ko'ra yerni ho'kiz, ho'kizni baliq ko'tarib turadi. Bu yerda o'sha baliq ko'zda tutilgan. Iboraning ma'nosi shuki, eng balanddagi narsa bilan eng pastdagi narsagacha, ya'ni butun yer-u osmon Farhodning yuzidagi shohlik yog'dusidan yorishib ketdi. Misrada "farri shohi", "mah to ba mohi" iboralari tarse' san'atini vujudga keltirgan. Himmat, iqbol-u davlat birdan o'zining yuzini ko'rsatib, bular ham uning yuzidagi yog'dudan ziynat topdilar. "Himmat"dan "h", "iqbol"dan "alif", "davlat"dan "d"ni olib, qo'shsak, "hod" paydo bo'ladi, buni "far"ning soyasi, ya'ni keyiniga olsak, "Far-hod" so'zi hosil bo'ladi¹. Baytda *himmat, iqbol, davlat* so'zlari ta'did san'atini hosil qilgan. Shoir dostonida Farhod ismini «Firoq»dan "f"ni, "rashk"dan "rashk"dan, "r"ni, "hajr"dan "h"ni, "oh"dan "o"ni va nihoyat, "dard"dan "d"ni bir-biriga biriktirganda "Farhod" ismi tarkib topdi. Sevgi ustozini shunday qilib besh so'z boshidan bittadan harfni ajratib olib, unga ism qo'ydi.

*Anga farzona Farhod ism qo'ydi,
Hurufi ma'xazin besh qism qo'ydi.*

Ushbu baytda go'yo Farhodning hayot yo'li uning boshidan kechadigan voqealarga urg'u beriladi. Farhod ishq bilan tug'iladi va *firoq* chekadi. Xusravning Shiringa sovchi qo'yishi, Armanistonga hujum qilishi *rashk* so'ziga ishora. *Hajr* –

¹ Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-sinfi uchun darslik. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2019. –B. 82.

Shirin ishqida hijron tortgani, uning yonida o'zini tutib turolmasligi, hushidan ayrilishi. *Dard* – Salosil qurg'onida bandi qilinishi, tog'-u toshlarga chiqib *oh* chekishi.

Shu o'rinda Farhod obrazining genezisi haqida ham ma'lumot berib o'tish lozim. Chunki o'quvchilar Farhod ismli shaxs haqiqatda uzoq o'tmishda mavjud bo'lganligiga qiziqishadi. Farhod obrazi Nizomiy tomonidan o'ylab chiqilgan obraz emas. U xalq orasida qadimdan ma'lum edi. Shunga ko'ra Farhod obrazi bugungi kungacha saqlanib qolgan¹. Farhod haqidagi qissa, rivoyat va afsonalarning xalq orasida keng yoyilishiga yana bir muhim sabab mavjud. Tarixshunos olim Yahyo G'ulomov "O'zbekiston SSR tarixi" kitobida Firaatning Farhod ekanligini ta'kidlab o'tgan. Ya'ni Firaat VI asrda Marvda yashagan, u haqidagi yagona ma'lumotlar Doro I ga qarshi isyon ko'targan, dastlab muvaffaqiyat qozongan, keyinchalik mag'lubiyatga uchrab, asirga tushgan va qattiq qiynoq bilan o'ldirilgan. Shu tariqa xalq orasida uning mardligi afsonaga aylangan. Bunday obrazlarning vujudga kelishi xalqning ijtimoiy turmushi bilan chambarchas bog'liqdir. Farhod kabi pahlavonlar xalqning orzu-umidi bo'lgan. Xalq ana shunday ideal qahramonlar ularning turmushini yengillashtirishiga ishongan. X – XI asrlarda Farhodning tog' qazish, toshyo'narlik mahoratidan hikoya qiluvchi afsonalar juda ko'p bo'lgan. Bekobod tumanidagi Farhod tog'i, Xorazm viloyatidagi Devqal'a, Qoshg'ardagi Ming uy kabi geografik joylar nomi bilan bog'liq afsonalar Farhod kulti bilan bog'lanadi. Prof. I. Braginskiy "Shohnoma" va unga yaqin turgan bir qancha epik asarlar asosida afsonaviy sak qahramonlarining ro'yxatini tuzganda Farhod ismli qahramonni ham eslaydi. Muallifning xabar berishicha, Farhod Zovarning o'g'li, Zolning nabirasi. Afsuski, bu qahramon haqida mufassal ma'lumot saqlanmagan. "Shohnoma"da Afrosiyobning lashkarboshilari haqida so'z borganda ham uning Farhod ismli jangavor sipohsalori bor edi, deb eslanadi. B.Bartoldning "Mo'g'ullargacha bo'lgan Turkistondagi xristianlik haqida" deb nomlangan asarida VI asrda Suriyada yashagan iste'dodli yozuvchi Farhod haqida ma'lumot bor. Tarixchi Muhammad Bal'amiyning "Tarixiy Tabariy" asarida Farhod bilan Shirin munosabatiga oid bir lavha haqida hikoya qilinadi. Xusravning Shirin ismli kanizi bor edi, deb yozadi, Bal'amiy, - Farhod unga ko'ngil qo'yib, uning uchun Besutun tog'ini qazishga kirishgan edi. Farhod tomonidan qo'porilgan har bir tosh ushog'ini o'n kishi, balki yuz kishi o'rnidan qo'zg'ata olmaydi. Ular hozir ham turibdi². Farhod xalq tasavvurida ideal qahramon sifatida namoyon bo'lgan. X–XII

¹ С. Еркинов. Навоий "Фарҳод ва Ширин" и ва унинг қиёсий таҳлили. – Т.: Фан, 1971. – Б.71.

² Тарихи Табарий. Фанлар академияси Шарқшунослик институти, инв. № 8986, 300-бет.

asrlarda yashagan Og‘ochiy, Qatron Tabriziy, Farididdin Attor kabi shoirlar she‘rlarida Farhod qissasini qalamga olganlar.

Shirin –Sharq adabiyotiga oid tadqiqotlarda uning tarixiy shaxs ekanligi aytiladi. Tarixda mashhur bo‘lgan Shirin VI asr oxiri va VII boshlarida yashagan. Shirin to‘g‘risida dastlabki ma‘lumot VI asr oxiri va VII asr boshlarida yashagan Vizantiya tarixchisi Feofilakt Simokattaning “Tarix” kitobida uchraydi. Simokatta Shirinni xristian diniga mansub bo‘lgan rum qizi deyishga moyil bo‘ladi.¹ “Suriya anonim solnomasi” asarida Shirin Armiyanka deb ko‘rsatiladi. VII asr arman tarixchisi Sebeos kitobining Xusrav Parvez va Shirin to‘g‘risida hikoya qiluvchi qismida Shirin Sosoniylar davlatiga qarashli Xuziston viloyatidan edi deb ko‘rsatiladi². Tarixiy ma‘lumotlarga ko‘ra Shirin Xusravning eng sevikli xotini bo‘lgan.

Navoiy dostonida Shirinni aql va hayoda go‘zal, Farhodga munosib, qahramon sifatida tasvirlagan. Shirin o‘zida barcha ma‘naviy fazilatlarni jo qilgan obraz. Uni bu dunyoning o‘tkinchi davr-u davroni qiziqitirmaydi. Asarda Shirin pok, samimiy muhabbatni, inson sha‘ni, qadr-qimmatini oliy o‘ringa qo‘yadi.

Manga ne yor-u ne oshiq havasdur,

Agar men odam o‘lsam, ushbu basdur. (“Farhod va Shirin”, 328-bet)

Shirin nomi ham qadimgi tarix asarlarida faqat Shirin tarzida emas, balki Sira shaklida ham uchraydi. “Avesto” kitobida suv ma‘budasi Ardivisura –Nohid tilga olinadi. O‘rta Osiyoning turli rayonlarida o‘tkazilgan arxeologik qazilmalar vaqtida ana shu suv ma‘budasining tasviri ishlangan buyumlar, haykalchalar topilgan. Ularda Advisuraning qo‘lida ko‘pincha suv idishi tasvirlangan bo‘ladi³. Eron tarixiga oid ko‘pgina asarlar muallifi E.Gibbon Shirinni *Sira* tarzida tilga olgan⁴. Bu Advisura Shirin shakliga ega bo‘lgunga qadar *Sura*, *Sira* kabi atalib kelingan. Suv ma‘nosini anglatgan Sira so‘zi *S* tovushining *Sh* tovushiga aylanishi bilan *Shir* –*Shira* shakliga ega bo‘lgan. *Shir* - tegishlilik, vositalik mazmunini anglatuvchi –*in* affiksini qabul qilib, *Shir-in* – suvga tegishli mazmunini anglatib qolgan bo‘lishi mumkin⁵.

Navbatdagi obraz Mehinbonu Armaniston o‘lkasini boshqaradigan malika. Bu ismning izohi – buyuk, ulug‘, ulug‘vor, vatan; bonu so‘zi begim, beka ma‘nolarini anglatadi. Navoiy asralarida ayollar aqlli, vafoli, ilm-fanda misoli dono. Shoir Mehinbonuni Momo Havvoga o‘xshatadi.

Qo‘pub gulruh harimin qildi ma‘vo

Nechukkim ravzai jannatni Havvo. (“Farhod va Shirin”, 265-bet)

¹ Феофелакт Симокатта. История, М, 1957, стр. 134

² “История епископа Себеоса”, Ереванб 1939, стр.44.

³ Г.Григорьев. Городище Тале-Барзу, Труды отд.

⁴ E.Gibbon, The decline and fall of the Roman empire, vol.V, London.1900, p. 62.

⁵ С.Еркинов Навоий “Фарход ва Ширин “и ва унинг киёсий тахлили.Т.: Фан, 1971.-Б. 23.

Uning Shirin xonasiga kirib kelishi, Momo Havvoning Jannatdan makon tutganiga qiyoslangan. Diniy rivoyatlarga ko‘ra, Olloh tomonidan yaratilgan birinchi inson Odam Ato jannatda jufti Momo Havvo bilan yashagan¹. Shoirning ta’rif berishicha, uning kelib chiqishi Faridunga borib taqaladi. Zoti Jamshidnikidan baland.

*Ki, Afridun sori borur nasabda,
Erur Jamshiddin ortuq hasabda.
Agarchi soya solmas boshig‘a toj,
Va lekin tojvarlardin olur boj. (« Farhod va Shirin »,259-bet)*

Boshiga toj soya solmasa ham ko‘p tojdorlardan boj oladi. Baytda keltirilganidek, shoir Mehinbonuda buyuk vatanparvar ayol obrazini gavdalantirgan. Mehinbonu Shirinning eng yaqin g‘amxo‘ri, himoyachisi, qadrdon xolasidir. Dostonda Shirin bilan bog‘langan biror lavha ularni bir-biridan ayro ko‘rsatmaydi. Shirin va Mehinbonu har bir ishda birdam va hamdam edilar.² Mehinbonu cheksiz mehr-muhabbatga ega inson timsoli. Shirinni nihoyatda e‘zozlashi, aziz tutishi buning yaqqol misolidir.

Mulkoro – so‘zning izohi: mamlakatni bezaydigan, yurtga oro ko‘rk beruvchi ma’nolarini ifodalaydi. Chin mamlakati podshohining tadbirli vaziri, Farhodning otabegi, uning salomatligi haqida hamisha qayg‘uradigan ma’naviy ota.

*Hamul Farhodg‘a erdi atobek,
Ko‘rib Farhod xud oni atodek, (“Farhod va Shirin”,95-bet)*

Vazirning sa’y –harakati bilan mamlakat obod edi . U el orasida Mulkoro nomi bilan mashhur edi. U Farhodga otadek bo‘lib, Farhod ham uni o‘z otasiday ko‘rar edi.

*Chekib afg‘onni Mulkoro atodek,
Kim ul Farhodg‘a erdi atobek. (“Farhod va Shirin”,217-bet)*

Farhod xazinadagi ko‘zgodan Shirinni ko‘rgach ahvoli yomonlashib hushini yo‘qotadi. Shunda Mulkoro Farhod uchun otalardek fig‘on tortadi. To‘rt qasr qurilishida me‘mor, donishmand, xoqonning o‘ng qo‘li, aql farosatli, tadbirli shaxs.

*Ki chun shah qildi Mulkoroni ma‘mur,
Binolar mulkidin qilmoqqa ma‘mur. (“Farhod va Shirin”,96-bet)*

Asar voqealar rivojida vazir yetakchi o‘rinni egallaydi. To‘rt faslga monand, ulug‘vor qasr qurilishida jonbozlik ko‘rsatadi. Farhodning maslahatgo‘yi. Uning komil inson bo‘lib yetishuvida Mulkoroning o‘rni beqiyos.

¹ Sharq hikoyati va rivoyatlari. –T.: Sharq,2015. –B.15

² Aziz Qajumov. Farhod va Shirin sirlari.-T.: Fofur Fulum nomidaagi adabiёт va san’at1979.-B.136.

Shopur – fors-tojikcha, pahlaviycha shahzoda, shoh farzandi degan ma’nomlarni anglatadi. Navoiyda Shopur Farhodning do‘sti, usta rassom sifatida talqin etilgan. Dostonda Shopur nafaqat Farhodning do‘sti, balki Shirinning ham do‘stidir. Unday do‘stona birdamlik tuyg‘ulari Navoiyning o‘ziga yaxshi tanish edi. Jomiy, Sayyid Hasan Ardasher, Muhammad Paxlavon kabi sadoqatli do‘stlarga ega bo‘lgan.¹

Sen ersang hamrohim jannat durur yo‘l

G‘araz bu ersa, bismillah, ravon bo‘l.

Bo‘lib Farhodg‘a Shopur munis,

Tutib oning bila sayr ichra majlis. (“Farhod va Shirin”, 255-bet)

Bu do‘stlik boshlariga musibat kelganda sinalgan do‘stlikdir. Xalqparvarlik, fidoiylik, sadoqat kabi mushtarak tuyg‘ular Shopur va Farhodni ikki yorti bir butun qilgan edi. Shopur do‘stining qayg‘usiga Sherik, quvonchiga hamroh bo‘la oladigan inson timsoli.

Bahrom – (Mirrih) Mars sayyorasining nomi. Qadimgi afsonalarga ko‘ra, ilmi nujumda Bahrom harbiy ishlar homiysi hamda yovuzlik, adolatsizlikka qarshi kurashuvchi pahlavon sifatida tasvirlangan. Dostonda ham Bahrom Farhodning o‘chini oladi. Yovuz Sheruyani Arman diyorida quvib, mamlakatda tinchlik, osoyishtalik o‘rnatadi. Navoiyning “Tarixi mulki ajam” asarida yozishicha, Eronning kuchsiz podsholaridan biri bo‘lgan. U ikki yarim yil podsholik qilgan. Bahrom obrazi dostonning oxirgi boblarida faollashadi. Farhodning sadoqatli do‘sti, ko‘kaldosh inisi. Sadoqatni otasi Mulkorodan o‘rgangan.

Dedi: “xoqong‘a elting bo‘yla e‘lom

Ki, topti bir-birin Farhod-u Bahrom.

Yetib Farhodning qabrini zohir,

Ul-u Shopur bo‘ldilar mujovir. (509-bet)

Bahrom Armaniston o‘lkasini dushmandan xalos qilgach, qo‘shinni Chinga jo‘natadi. O‘zi esa Shopur bilan Farhod qabri tepasida mujovir bo‘lib qolishadi.

Xusrav – fors-tojikcha; mashhur, nomdor, hukmdor kabi lug‘aviy ma’nomlarga ega. Xusravning laqabi Parvez – muzaffar, baxtiyor deganidir. U Sharq adabiyotida keng tarqalgan obraz. Tarixiy manbalarga ko‘ra, u sasoniy podsholardan. “Tarixi mulki ajam” da yozilishicha, Xusrav Parvez hukmronligi Muhammad alayhissalomning payg‘ambar etib yuborilishi davriga to‘g‘ri kelgan. Payg‘ambarimiz uni islom diniga da‘vat etib noma yuborganlar. U nomani yirtib tashlagan. Bu ishi bilan mulki va davlatig‘a qasd qilgan. Rasuli Akram s.a.v.

¹ Азиз Қаюмов. Фарход ва Ширин силари.- Т.: Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1979 -Б.90.

mo‘jizasidan, mulki zavolga uchrab o‘g‘li Sheruya podshoh bo‘lgan¹. Xusrav obrazi o‘z nafsiga qul hiylakor hukmdor sifatida namoyon bo‘ladi. U manfaati yo‘lida hech kimni ayamaydi. Aynan u kuch-qudratidan razolat uchun foydalanadi.

Buzurg Ummid – Buzurg – ulug‘ buyuk; Ummid – orzu, tilak degan ma’nolarni ifodalaydi. U yer ostidan ko‘kkacha bo‘lgan hamma narsani biladi. Xusravning bilimdon vaziri. U bilimni makr-hiyla, yovuzlik yo‘lida sarf qiladi. Farhodni qo‘lga tushirib, o‘ldirib yuborish rejalarini birma-bir tuzadi. “Tarixi mulki Ajam”da Farhod, Shirin, Buzurg Ummid nomlari tarixiy shaxslar sifatida tilga olingan. Xusravning olamda husn-u latofat va jamol-u malohatda tengsiz Shirin ismli mahbusasi, Farhoddek raqibi, shuningdek, Buzurg Ummiddek asirining a’lami darajasidagi vaziri bo‘lgan.² Asar qahramonlari ismini sharhlashda ularning fe’l-atvorini ham ochib bergan ma’qul.

Dostondagi detallarni sharhlashda, shoirning maqsadini hisobga olish muhim. Samandar yog‘i, Sulaymon uzugi, Iskandar tilsimi, Jamshid jomi kabilar detallarni sharhlash, o‘quvchi oldidagi mavhum tushunchalarni oydinlashtiradi. Jamshid jomi, samandar yog‘i, Iskandar oynasi xayoliy fantastik timsollar hisoblanadi. Ularni sharhlashda afsonalarga tayanish asosli.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi - ta’lim oluvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlariga ajratgan holda o‘quv materialini o‘rganish yoki berilgan topshiriqni bajarishga qaratilgan ijodiy ish. Bu metod qo‘llanganda ta’lim oluvchilar darsda faol ishtirok etadi. Ta’lim beruvchi esa vaqtni tejash imkoniga ega bo‘ladi.

Sinf o‘quvchilari to‘rt guruhga bo‘linadi. Guruh sardorlari o‘qituvchi avvaldan tayyorlab qo‘ygan, rasmlil va matnli mozaikalardan birini tanlashadi.

Masalan: 1-guruhga, samandar qushining suvrati mozaikasi va u haqida ma’lumot beruvchi matndan tayyorlangan mozaika.

2-guruhga, Sulaymon uzugi suvrati mozaikasi va u haqida tayyorlangan matn mozaikasi. Uchinchi va to‘rtinchi guruhlariga Jamshid jomi va Iskandar oynasi surati va matnidan tayyorlangan mozaikalar beriladi. Guruhlar o‘zaro ichki guruhga bo‘linishadi. Bir guruhda olti kishi bo‘lsa, uchtasi rasmni tiklashga jalb etilsa, qolgan

¹ A.Navoiy. Tarixi mulki ajam. Tanlangan asarlar to‘plami. 8-jild. –T.: G‘ofur G‘ulom nomidagi NMIU,2013. –B. 668.

² A.Navoiy. Tarixi mulki ajam. Tanlangan asarlar to‘plami. 8-jild. –T.: G‘ofur G‘ulom nomidagi NMIU,201. - B.668.

uchtasi matnni tiklashga jalb etiladi. Ma'lum bir vaqt belgilanadi. Guruhlar topshiriqni bajarib bo'lishgach taqdimotlarini sinf taxtasiga ilishadi. Ramziy detallar haqida ma'lumot berishda sharhlash usulidan foydalanishadi. O'qituvchi ularni analiz qilib turadi hamda dars yakunida o'quvchilar uchun mavhum bo'lgan tushunchalarga oydinlik kiritadi, fikrlarni umumlashtiradi. Bu usul dars davomida sinab ko'rildi. Quyidagi tasvirlardan foydalanildi.

1.Samandar qushi. 2.Iskandar oynasi. 3.Sulaymon uzugi. 4. Jamshid jomi.

Asardagi joy nomlarini sharhlashda uzoq o'tmishga oid tarixiy faktlarga tayaniladi. Yunoniston hududida antik davrda yashagan faylasuflar haqida suhbat o'tkaziladi. Navoiy nega aynan shu hududni asarga kiritgani sharhlanadi. Bizga ma'lumki, Yunoniston hududida miloddan avvalgi asrlarda ilm-fan o'ta yuqorilagan davrlar bo'lgan. O'zgacha uslubdagi hashamatli amfiteatrlar, ibodatxonalar noyob arxitektura asosida qurilgan saroylar mavjud bo'lgan. Ayrimlari hozirgacha saqlanib qolgan. Shoir ham diniy, ham dunyoviy ilmlarni yaxshi egallagan. Buni asarlari qahramonlari misolida ko'rishimiz mumkin. "Farhod va Shirin" dostonida bir qancha dunyoviy ilmlarga urg'u beriladi. Farhod shu ilmlarni mukammal egallagan komil inson sifatida namoyon bo'ladi. Bu bilan mutafakkir diniy va dunyoviy ilmlarni

yoshlar yaxshi bilishi kerakligini targ'ib qilgan. Uning asarlarida ilmiy kashfiyotlarga ishoralar bor. Shoirning Chin o'lkasiga murojaat qilishi bejiz emas. Bu o'lkada qadimda san'at yaxshi rivojlangan. O'z-o'zidan ma'lumki, Navoiy san'at shaydosi bo'lgan. Doston boblarining muqaddima qismlarida ham Chin o'lkasini juda go'zal tarzda tasvirlaydi. Shoir dostonida Farhodning do'sti Shopurni rassom sifatida tasvirlaydi. Shopurning vatani Eron. Eronda qadimda moniylik oqimi bo'lgan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra Moniy naqqosh, usta rassom bo'lgan. Shoir u haqida juda yaxshi bilimga ega bo'lgan. Insoniyatning ilk taraqqiyot bosqichlarida naqqoshlik san'ati bilan mashg'ul bo'lishi mutafakkirni hayratlantirgan bo'lsa ajab emas. Shuning uchun Navoiy Shopurni usta rassom sifatida tasvirlagan. Chunki Farhod ilm fan, san'at shaydosi, do'sti Shopur ham mahoratda undan kam bo'lmasligi kerak edi.

Alisher Navoiy "Tarixi mulki ajam" asarida dostonni yozishda tarixiy faktlarga tayanganligini yozadi. Shirinni arman qizi deb ta'riflashiga ma'lum bir asos bo'lgan bo'lishi kerak. Farhodning Arman o'lkasiga borib suv ochishi, u yerni obod qilish epizodi dostoniga behuda kiritilmagan. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, Armanistonda islom dini va xristian dini vakillari o'rtasida kuchli to'qnashuvlar bo'lib o'tgan. Farhodning u yerni obod qilishi, Bahromning esa tinchlik o'rnatish voqealari, bizningcha, shuning uchun kiritilgan bo'lishi kerak. Shoir kuchli siyosatchi bo'lgan. O'z diyorida yoki jahonda sodir bo'layotgan voqealarga befarq bo'lmaganligi tayin. Navoiyning istagi yer yuzida doim tinchlik hukmron bo'lishi edi. Buni "Xamsa" dostonidagi boshqa asarlari misolida ham ko'rish mumkin.

Joy nomlarini sharhlashda “**Xarita**”, “**Suhbat**” metodlaridan foydalanish o‘rinli. Sinf taxtasiga maxsus tayyorlangan xaritalar ilinadi. Suhbat asosida xaritalarda tasvirlangan inshoot yoki tarixiy shaxs, biror bir voqea tasvirlari yuzasidan suhbat o‘tkaziladi.

Xulosa

Sharhlab o‘qitish asarni har tomonlama, ichki va tashqi omillarni hisobga olgan holda yondashishdir. Mumtoz matnning mazmun-mohiyatini anglash, o‘quvchining yosh xususiyatini inobatga olib, matnni sharhlash, o‘qituvchidan muntazam izlanishni talab qiladi. Adabiyot o‘qituvchisi vaqtli adabiy nashrlarda, ilmiy-adabiy to‘plamlarda e‘lon qilinayotgan mumtoz namunalar, xususan tasavvuf bitiklari talqin va tahlil qilingan maqolalarni muntazam ravishda, o‘rganib borishi lozim¹. O‘quvchilar Hazrat Navoiyning “Xamsa” dostoni bilan tanishar ekan, uning zamiridagi ramziy, majoziy ma‘nolarni hamda badiiy ifodalarda aks etgan jozibani anglashi o‘qituvchining adabiy mahorati orqali amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. M.Rajabova, Z.Amanova. O‘quv qo‘llanma. Navoiyshunoslik. Buxoro davlat universiteti. –B.4.
2. Q. Ergashev. “Nasri xamsayi Benazir”. “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi.2009-yil.51-son.
3. Tursunova M. Madrasalar ta’limida adabiyot o‘qitish usullari. –T.: Mumtoz so‘z, 2017. –B.31.
uz.m.wikipedia.org.
4. T. Mahkamova .Madrasalar ta’limida adabiyot o‘qitish usullari . –T.: Mumtoz so‘z,2017. –B.34.
5. Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. –T.: O‘qituvchi, 1996. – B.124.
6. Alisher Navoiy. Qomusiy lug‘at 1-jild. –T.: Sharq, 2016. –B.507.
7. Najmiddin Komilov. Ma’nolar mahzani. – T.: Tamaddun, 2012. – B. 4.
8. Najmiddin Komilov. Ma’nolar mahzani, - T.: Tamaddun, 2012. –B.3.
9. Q. Yo‘ldoshev. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: O‘qituvchi, 1996. –B. 63.

¹V.Qodirov . Mumtoz adabiyot: o‘qitish muammo va yechimlar. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi,2009. –B.122.

10. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari 9-sinfi uchun darslik. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. –B. 82.
11. С. Еркинов. Навоий “Фарҳод ва Ширин “и ва унинг қиёсий таҳлили. – Т.: Фан, 1971. – Б.71.
12. Тарихи Табарий. Фанлар академияси Шарқшунослик институти, инв. № 8986, 300-бет.
13. Феофелакт Симокатта. История, М, 1957, стр. 134.
14. История епископа Себеоса. Ереван. 1939, стр.44.
15. Г.Григорьев. Городище Тале-Барзу, Труды отд.
16. E.Gibbon, The decline and fall of the Roman empire, vol.V, London.1900, p.62.
17. С.Еркинов Навоий “Фарҳод ва Ширин “и ва унинг қиёсий таҳлили. Т.: Фан, 1971.-Б. 23.
18. Sharq hikoyati va rivoyatlari. –Т.: Sharq.2015. –В.15.
19. Азиз Қаюмов. Фарҳод ва Ширин сирлари.-Т.: Гофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1979.-Б.136.
20. Азиз Қаюмов. Фарҳод ва Ширин сирлари.-Т.: Гофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1979.-Б.90.
21. А.Navoiy. Tarixi mulki ajam. Tanlangan asarlar to‘plami. 8-jild. –Т.: G‘ofur G‘ulom nomidagi NMIU, 2013. –В. 668.
22. А.Navoiy. Tarixi mulki ajam. Tanlangan asarlar to‘plami. 8-jild. –Т.: G‘ofur G‘ulom nomidagi NMIU, 2013 . –В.668.
23. V.Qodirov . Mumtoz adabiyot: o‘qitish muammo va yechimlar. –Т.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009. –В.122.